

Ольга Деточка

Аспірантка кафедри образотворчого мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Olha Dietochka

Ph.D. Student, Department of Visual Arts and Design, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

e-mail: o.dietochka.asp@kubg.edu.ua | orcid.org/0000-0002-6938-0051

ВПЛИВ ОСТ-ІНДІЙСЬКОЇ КОМПАНІЇ НА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТОНКОКЕРАМІЧНОГО МИСТЕЦТВА ІСПАНІЇ І АНГЛІЇ

THE INFLUENCE OF THE EAST INDIA COMPANY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FINE CERAMIC ART OF SPAIN AND ENGLAND

DOI: 10.31500/2309-7752.19.2023.310662 | УДК 738.1, 738.3 (477) "17-18"

Анотація. У статті висвітлено обставини формування і розвитку стилістики тонкокерамічного мистецтва Іспанії й Англії. З'ясовано, що першочергову роль у взаємозбагаченні культури фарфору-фаянсу цих країн відігравала торговельна діяльність Ост-Індійської компанії. Починаючи від XVII ст. компанія під юрисдикцією Англії реалізовувала безперервне постачання кераміки зі Сходу на Захід, а згодом і обопільну торгівлю між Іспанією і Англією. Внаслідок такої взаємодії упродовж трьох століть іспанське та британське мистецтво тонкої кераміки пройшло такі стадії: 1) наслідування азійських зразків; 2) синтезу східних і західних рис щодо формотворення і декорування посуду; 3) започаткування власної місцевої традиції, яка поступово звільнялася від впливу шинуазрі.

Про тісний взаємозв'язок країн свідчать такі виробництва Іспанії, як Мануфактура Алкора, Фарфорова фабрика Буен Ретиро, Керамічний завод Ля Картуха-Пікман. Продукція вказаних осередків щодо технології виготовлення маси й характеру оздоблення апелювала до виробів провідних західних художніх центрів XVII–XVIII ст., здебільшого італійських і англійських. Вдалим унаочненням цього є форми столового посуду Алкора 1770-х років, чайні та кавові пари Буен Ретиро другої половини XVIII ст., мотиви розписів виробів Ля Картуха-Пікман 1840-х років, декорування інтер'єру однієї з кімнат будівлі Сан-Лоренцо-де-Ель-Ескоріал у Мадриді плиткою у стилі Веджвуда. Крім того, визначено й зворотній вплив. Зокрема, у 1850-х роках англійці активно імпортували люстровану кераміку з Іспанії та використовували іспанські сюжети у розписах (мануфактури Henshall, Williamson & Co., «Геншел, Вільямсон і партнери»).

Методологія дослідження базується на мистецтвознавчому аналізі творів іспанських і британських мануфактур першої половини XVIII — початку XIX ст. Застосовано аксіологічний,

Abstract. The article highlights the circumstances of the establishment and development of the stylistics of fine ceramic art in Spain and England. It was found that the trade activities of the East India Company played the primary role in the mutual enrichment of the porcelain and faience culture of Spain and England. Starting from the 17th century, the company, under the jurisdiction of England, established a continuous supply of ceramics from East to West, and later mutual trade between England and Spain.

Such manufacturers in Spain as the Alcora Manufactory, the Buen Retiro Porcelain Factory, and the La Cartuja-Pickman Ceramics Factory testify to the close relationship between the countries. The products of these manufacturers appealed to the works of the leading Western art centers of the 17th–18th centuries, mostly Italian and English, in terms of mass production technology and the nature of decoration. The forms of Alcor tableware from the 1770s, the Buen Retiro tea and coffee sets from the second half of the 18th century, the motifs of paintings by La Cartuja-Pickman from the 1840s, and the interior decoration of one of the rooms in the building of San Lorenzo Del Escorial in Madrid with Wedgwood style tiles. In addition, the reverse effect is also determined. In particular, in the 1850s, the British actively imported glazed pottery from the coast of Spain and used Spanish subjects in paintings (Henshall, Williamson & Co.).

The methodology of the study is based on the art analysis of the works of Spanish and British manufactures of the first half of the 18th and early 19th centuries. Axiological, historical, chronological, comparative and cultural methods are applied, which allow to reveal more deeply the relationship between the art of "white gold" of Spain and England. In addition, a cross-cultural analysis was used to compare and distinguish the borrowed and original

історико-хронологічний, історико-порівняльний та історико-культурний методи. Крім цього, було використано кроскультурний аналіз для порівняння та виокремлення запозичених і самобутніх рис формотворення і декорування фарфору-фаянсу Іспанії та Англії.

Ключові слова: мистецтво, тонка кераміка, фарфор, фаянс, кам'яна яшмова маса, Англія, Європа, XVIII–XIX століття.

features of shaping and decorating the porcelain and faience of Spain and England.

Keywords: art, fine ceramics, porcelain, earthenware, jasper stone, England, Europe, XVIII–XIX centuries.

Вступ. Питання щодо особливостей становлення і звитку виробництва тонкої кераміки в Іспанії і Британії здебільшого репрезентовано у контексті характеристики діяльності конкретних заводів і мануфактур. Проте, якщо розглядати саме зв'язки і взаємовпливи виробництв фарфору-фаянсу, варто відзначити, що цьому аспекту в літературі приділено недостатньо уваги. У зв'язку з цією обставиною складно розкрити повну картину художнього взаємозбагачення, а у подальшому і виокремлення самобутніх рис англійського й іспанського «білого золота».

Матеріали та методи. У дослідженні було вжито історико-хронологічний метод, який дозволив висвітлити історичні процеси торговельної діяльності Ост-Індійської компанії, яка мала вагоме значення для досліджуваного питання. Застосовано історико-порівняльний метод для визначення історичних зв'язків Іспанії та Англії, їх ролі у розвитку мистецтва тонкої кераміки. Для розкриття взаємовпливів формотворення і декорування виробів фарфору-фаянсу вжито кроскультурний аналіз, який виявився значущим для порівняння творів, виокремлення запозичених і самобутніх технологій виготовлення, продукування форм і оздоблення фарфору-фаянсу.

Натомість історико-культурний метод застосовано для визначення культурного тла періоду, що мало ціннісне значення для встановлення особливостей розвитку й взаємозв'язку тонкокерамічного мистецтва Іспанії й Англії. Проведено мистецтвознавчий аналіз виробів іспанських і британських мануфактур для глибокого розкриття теми.

Питання відображення взаємозв'язків східної і західної тонкої кераміки ілюструють твори із зібрань Музею Вікторії і Альберта у Великій Британії, Музею мистецтв Метрополітен у США та Андалузького художнього музею в Іспанії. Крім того, становлять інтерес світлина окремих виробів та експлікації до них, які репрезентовані віртуальним центром Сервантеса (Іспанія) та у низці каталогів європейського фарфору-фаянсу.

Цінним джерелом інформації щодо оздоблення творів є книжка Джона Патрика Кушона і Вільяма

Боера Гані «Марки кераміки і фарфору» [3]. У ній автори демонструють варіанти маркування європейських фарфорових мануфактур і заводів XVII–XIX ст. При цьому вони подають короткий змістовий огляд особливостей виробництв.

До публікацій, які глибше розкривають специфіку тонкокерамічних творів Неаполітанського королівства, належать статті Езекеля Гомеса (Ezequiel Gomez) «Зв'язок з Лонгтоном: Пікман та Севілья» [4] та Луїса Монтото «Карлос Пікман, перший сучасний підприємець у Севільї» [5]. Ці праці здебільшого розглядають стадії діяльності фарфорової фабрики Буен Ретиро та керамічного заводу Ля Картуха-Пікман, визначають приманні їхній продукції риси. Проте актуальним залишається відображення саме взаємовпливів англійської культури формотворення і оздоблення з іспанськими творами згаданих виробництв.

Мета статті — визначити специфіку розвитку і взаємозв'язок формотворення і декорування, а також мистецьких технологій виготовлення тонкої кераміки Іспанії та Англії.

Результати. Відомо, що у першій половині XVI ст. китайські фарфорові твори опосередковано досягли берегів Португалії, котра межувала з Іспанією, і навіть виконувалися керамістами Піднебесної на замовлення. Про це свідчить один із ранніх датованих виробів тонкої кераміки перших десятиліть XVI століття — глечик із гербом короля Філіпа II.

Широкого поширення в Європі фарфор отримав починаючи від кінця XVI — на початку XVII ст. Це було нерозривно пов'язано із діяльністю Ост-Індійської компанії і зростанням її можливостей на Євразійському континенті. Спочатку її очолювала Голландія, епізодично долучалася до управління процесами переміщення товарів з Китаю до Європи Іспанія. Наприкінці 1600 року засновано британську Ост-Індійську компанію, яка майже триста років забезпечувала безперервний рух фарфору та фаянсу з Далекого Сходу до Європи. На межі цих століть імпорт тільки однієї Голландії міг сягати близько 200 тисяч виробів за рік.

При цьому висока вартість і складність експортування зумовлювали розповсюдження тонкої кераміки переважно серед заможних верств населення. Відповідно, поціновувачами «білого золота» були насамперед монархи провідних європейських країн — Португалії, Іспанії, Франції, Голландії, Англії [1; 6].

Значним для розширення торговельних зв'язків між Сходом і Заходом кінця XVI — початку XVII ст. був відкритий доступ до китайського порту в Кантоні (тепер місто Гуанчжоу) — найбільшого центру продукування і поширення фарфору Піднебесній. Завдяки цьому в Європі поступово нарощувався обсяг експортованих з Китаю виробів, форма і декор яких з часом були адаптовані до вимог нових споживачів. Так з'явилися різновиди чашок з ручками, блюдець, цукорниць, молочників, шоколадників, соусників, раніше не притаманних китайській тонкій кераміці. Дедалі частіше азійські майстри виготовляли продукцію на замовлення монархів, окремих підприємців і колекціонерів. Цікавим для унаочнення цього твердження є сервіз, виконаний для директора британської Ост-Індійської компанії Джона Елвіка (до 1730 року).

Крім того, контроль торговельних шляхів з боку Британії сприяв й обігу кераміки між європейськими країнами. Як наслідок, на формах і декорі виробів з фарфору-фаянсу позначилися не тільки мотиви шинуазрі, а й відобразилися риси творів з сусідніх художніх центрів, які між собою контактували.

Активна морська торгівля і започаткування колоній на території Індії й Америки були постійним джерелом конфліктів Іспанії, Британії і Франції. При цьому війни перших двох держав (1727–1729; 1740–1748; 1756–1763) не завадили їх епізодичній взаємодії. У мирні періоди порти в деяких іспанських містах і колоніях Індії й Америки були відкриті для торгівлі британською продукцією. Натомість Туманний Альбіон імпортував севільський люстрований посуд, а майстри Британії запозичували у декоруванні власних порцелянових виробів севільські сюжети (мануфактура «Геншел, Вільямсон і партнери») [2].

Спільною для Англії і Іспанії була проблема припинення комерційних стосунків із Китаєм. Оскільки іспанські й англійські товари, окрім опіуму, не представляли для Сходу інтересу, через це виникали так звані «опіумні війни», які негативно позначилися на торгівлі. Окреслене можна віднести до однієї з причин, спонукаючи до розширення фарфорових виробництв у Європі.

Попри складні територіальні відносини Іспанії і Британії та нетривалу обопільну діяльність, поступово відбувалося опосередковане взаємозбагачення

мистецтва тонкої кераміки. Про це свідчить один із найстаріших художніх осередків Неаполітанського королівства — Мануфактура Алкора, яку 1727 року заснував граф Аранда, дон Буенавентури де Педро де Альянтарта Абарка де Болеа, за підтримки монархії Бурбонів.

На перших етапах виробництва підприємство спеціалізувалося на виготовленні глазурованого фаянсу, а серед асортименту виокремлювався посуд, таблички (плакетки), медальйони, фігурки і портретні бюсти. У творчих пошуках майстри зверталися переважно до творів французьких художників. Продукування виробів Алкора швидко розширювалося, а асортимент кераміки невдовзі почали експортувати до країн Європи. 1742 року під наставництвом сина засновника дона Педро — Пабло Сименеса де Уреа, на мануфактурі почали виготовляти м'який фарфор і кремний фаянс [2; 7].

Вагомою для виробництва Алкора була участь Англії та Іспанії у торгівлі у межах Ост-Індійської компанії у 30-х роках XVIII ст. Її результатом стало завезення до Іспанії останніх новинок англійської керамічної промисловості. Це зумовило, у свою чергу, випуск продукції за запозиченими мотивами оздоблення творів, зокрема зі Стафордшира. Про це свідчить сільничка у формі мушлі з м'якого фарфору, яка наслідує форму монтейту — чаркової передачі. Відомо, що морський мотив у формотворенні англійського посуду простежується ще у срібних виробах Ніколаса Спримона початку XVII ст., а від 60-х років XVIII ст. зустрічається у творах Челсі, Боу, Воксгола.

Відомою в Іспанії є Фарфорова фабрика Буен Ретиро, яка існувала від 60-х років XVIII до перших десятиліть XIX ст. Історія цього підприємства нерозривно пов'язана з італійською Фарфоровою мануфактурою Каподимонте. Монарх Карл III, після сходження на престол, 1759 року припинив її роботу, а значну кількість майстрів-керамістів направив саме у Буен Ретиро, що поблизу Мадрида. Принагідно треба згадати, що засновниками Каподимонте зазначені Карл III де Бурбон і його дружина Марія Амалія Саксонська, які у виготовленні фарфору рівнялися на славнозвісний Мейсен, а в подальшому прагнули його перевершити. Ця обставина дозволяє уявити рівень майстерності фахівців італійської, а згодом іспанської фабрики фарфору-фаянсу [1; 3].

Проте, незважаючи на окреслену передісторію становлення Буен Ретиро, орієнтиром для наслідування його ранньої продукції були французькі взірці, зокрема з Севра і Сен-Клу. Після 1770-х років севільським виробам притаманне взорування на англійський

яшмовий посуд Веджвуда. Захоплення ним вилилося у створення одного з найкращих зразків тонкокерамічного мистецтва Буен Ретиро — фарфорової кімнати у будівлі Сан-Лоренцо-де-Ель-Ескоріал (1790–1796) у Мадриді. Вмонтовані у інтер'єрі плитки небесно-блакитного кольору із білими рельєфними композиціями, цілковито відтворюють дизайн і сюжети продукції Джозаї Веджвуда. Загалом 243 керамічні пластини різних форм і розмірів заповнюють увесь простір інтер'єру [3; 4]. З-поміж сюжетів виокремлюються античні мотиви, серія жіночих й чоловічих бюстів і пейзажів з руїнами (декорування кімнати — продукція Фарфорової фабрики Буен Ретиро).

Найяскравішим унаочненням взаємозв'язку культури «білого золота» Іспанії і Англії є Керамічний завод Ля Картуха-Пікман, засновником якого був британець Чарлз (за іспанським транскрибуванням Карлос) Пікман. Він був сином Ричарда Пікмана, відомого торговця стафордширським скляним і керамічним посудом у Лондоні та Ліверпулі. Крім того, він мав комерційний осередок у Севільському місті Кадис, у якому був високий попит на англійський фарфор і фаянс. Успадкувати сімейну справу мав зведений брат Чарлза — Вільям Пікман, але той передчасно помер. Ця подія змусила Пікмана-молодшого залишити Англію і взяти управління у Кадисі на себе [6].

Через десять років для розширення діяльності підприємця переїхав до Севільї, в якій торгівля була активнішою і приносила значно більші прибутки. Протягом близько двадцяти років роботи з імпортом й експортом британського фарфору, К. Пікман вивчав специфіку виробництва, провідні тенденції і запити поціновувачів дороговартісного посуду. І вже як досвідчений знавець справи, він знайшов у цьому бізнесі більш широкі можливості. Попит на тонку кераміку у XIX столітті залишався високим, тоді як надходження виробів в Іспанію здебільшого було можливим тільки завдяки експорту. При цьому отримуваний товар вирізнявся чималою вартістю. Ця обставина зумовила рішення К. Пікмана щодо доцільності замість транспортувати продукцію започаткувати власну фабрику з тонкокерамічного виробництва.

Цьому сприяли відсутність конкуренції на території Іспанського королівства, географічне розташування й статки самого Пікмана, котрі зросли і дозволяли здійснювати такі бізнесові оборудки. Таким чином, 1839 року він викупує закриту будівлю місцевого монастиря Санта-Марія-де-ля-Картуха у м. Кадис для відкриття самостійного осередку продукування фарфору та фаянсу.

Від цього моменту шляхи іспанського й англійського тонкокерамічного мистецтва почали перетинатися. Будівництво фабрики розпочалося 1839 року, перша пробна партія фаянсу була вже готова на початку 1841 року під назвою «Пікман і партнери» [1; 7], а згодом Керамічна фабрика отримала назву «Ля Картуха-Пікман» (La Cartuja-Pickman Ceramics Factory). Співзасновниками виробництва були іспанські підприємці М. Франческо де Апонте та Хуан Пабло Ечекопар, які, проте, згодом залишили справу.

Перша продукція нового підприємства вирізнялася спрямованістю на масовий ринок. Його посуд характеризувався як «непрозорий фарфор», «проста кераміка» або кремений фаянс не дуже високої якості. Серед творів перших років існування фабрики відомі форми посуду і плитки, оздоблені за мавританськими мотивами, що в цілому було притаманне зразкам місцевої кераміки. Але їх виготовлення через короткий проміжок часу зупинилося через більший попит на європейські види оздоблення.

Надалі специфіка виробів змінилася і була направлена вже на наслідування англійського фарфору, фаянсу та кам'яної маси. Копіювання зазнавали не тільки форми і декорування, а й безпосередньо пошуки рецептури матеріалу. Крім того, зразки тонкої кераміки Туманного Альбіону залишалися взірцями для іспанців наприкінці XIX століття, що зумовило такий вибір виробництва.

На впровадження нових форм і розписів вливали й інші обставини. По-перше, створення відмінного фарфору вимагало відповідних матеріалів, яких на території розташування Ля Картуха, окрім покладів білої глини, практично не існувало. Тому труднощі з пошуком необхідної сировини для виготовлення бажаної якості виробів змусили К. Пікмана звернутися на батьківщину за імпортом вугілля, глини, каоліну, лаків.

По-друге, за прототип іспанської фабрики було взято модель розвитку керамічних майстерень у Стафордширі. У зв'язку з цим протягом перших десятиліть на підприємстві Ля Картуха працювали здебільшого англійські керамісти, з-поміж заводських фахівців згадувалися й знавці з формотворення і художники з розписів. Значущим аспектом трансформації стилістики сеویلських виробів можна вважати інформацію з листування К. Пікмана зі своїми зведеними братами, котрі мешкали в Англії. Зокрема, Бенджамін Гарис був гончарем у Лонгтон-голі, одному з центрів британської керамічної промисловості. В одному з таких послань Гарис надав плани та технічні деталі заводу Лонгтон-голу в Стафордширі. Відтак значна

частина іспанської продукції наслідувала фарфор вказаного осередку [4; 7].

Від кінця 1841 року К. Пікман активно відновлював й удосконалював обладнання фабрики. Застарілі технології Англії, як-от парові штампувальні преси, давали добрі результати у виробництві. А серед інноваційних впроваджень варто виокремити новий механізований прес, аналогів якого на той період майже не існувало. 1849 року на виробництві Ля Картуха налічувалося 22 великі печі, чотири з них — для бісквіту, п'ять — для лаку, чотири — для друку, два — для сушіння глини, два — для гіпсу і п'ять — для кераміки [1; 5].

Крім того, англієць мав на меті перевершити вітчизняну продукцію, створивши інший тип фарфору та характер оздоблення, притаманні тільки Іспанії. Загалом виробництво тонкої кераміки Ля Картуха включало фарфор, непрозорий глиняний посуд, польовошпатний фаянс, кремовий фаянс, плитку. Найбільш вдалим й характерними були товстостінні глиняні вироби столового посуду та декоративної плитки.

Починаючи від 1870-х років на фабриці простежується традиція використання геральдичних мотивів для декорування тонкої кераміки, зокрема плиток. Поширеними були емблеми іспанських міст і знатних сімей. Архів Андалузького музею репрезентує ескізи для оздоблення тонкої кераміки Ля Картуха-Пікман, які свідчать і про виконання гербів таких країн, як Іспанія, Монако та Велика Британія.

Асортимент посуду Ля Картуха-Пікман був досить широким, випускався столовий посуд, кавові та чайні сервізи, вази, вазони, різноманітні аксесуари, сантехнічні вироби. Для оздоблення використовувалися мотиви шинуазрі, англійські пейзажі з архітектурою, зокрема з руїнами, ботанічні композиції, сцени полювання. Унаочненням одного з окреслених сюжетів у техніці кольорового одрукування є оформлення фарфорового глечика, що фабрикувався на ранніх етапах виробництва. Як і у більшості виробів означеного періоду, декорування даної форми було досить типовим наприкінці XIX — на початку XX ст. в Європі. При цьому характерні вигини глечика нагадують абрис продукції Веджвуда.

Характерними мотивами для оздоблення тонкої кераміки Ля Картуха-Пікман є квіткові композиції, архітектурні пейзажі екзотичних на той період країн, як-от Індія та Китай. Згодом популярності набули й суто іспанські сюжети, серед них розписи за картинами Франсиска Ґої, епізоди з життя мореплавців,

сцени кориди, іспанські краєвиди та зображення літературних героїв.

З кожним роком спрямованість формотворення та оздоблення севільських творів на англійські традиції зменшувалась. Сприяло цьому залучення до роботи французьких та іспанських майстрів. Вони внесли значні зміни у сюжетно-тематичне різноманіття декорування фарфорової продукції. Крім того, при виробництві працювали школи-майстерні, до котрих запросили понад п'ятдесят викладачів з Англії. Натомість вже у наступне десятиліття XIX ст. серед складу керамістів Ля Картуха-Пікман переважали представники з місцевого населення.

Таким чином, праця англійських фахівців і значний досвід К. Пікмана дозволили невеликому заводу досягти неабиякого успіху. У другій половині XIX ст. цей іспанський підприємець британського походження став одним з найвідоміших виробників кераміки в Іспанії, а з часом й у Європі. Наприкінці XIX ст. підприємство здобуло величезну кількість відзнак на міжнародних виставках. З-поміж них варто виокремити золоту медаль у Лондоні 1862 року та у Парижі 1878 року. Крім того, К. Пікман отримав право стати офіційним постачальником продукції до двору іспанського короля Амадео I.

Крім виготовлення фарфору, усі згадані іспанські мануфактури і заводи спеціалізувалися на продукуванні фаянсу, який, проте, починаючи від XVIII ст. втрачав свою художню самостійність і дедалі більше наслідував форми і розписи виробів з фарфору. Наприкінці століття продукування фаянсу остаточно посіло другорядні позиції. Значний вплив на це справила конкуренція з яшмовою масою Веджвуда [2, 3].

Висновки. Розглядаючи кераміку Іспанії у контексті взаємозв'язків з Англією насамперед варто згадати діяльність Ост-Індійської компанії, зокрема під керівництвом Британії. Від XVII ст. вона сприяла систематичному постачанню китайського фарфору в країни Європи, а згодом і обопільній торгівлі. Продукція, яку транспортувала Ост-Індійська компанія, зумовила захоплення європейців виробами тонкої китайської кераміки, а згодом використання східних мотивів у виробках власних підприємств. Крім того, короткотривала, але значуща взаємодія Іспанії та Англії у середині XVIII ст. позначилася на спорідненості технологій виготовлення й оздоблення тонкої кераміки цих країн. Особливий вплив у цьому зв'язку мали торгівля британськими виробами в іспанських містах і колоніях та залучення майстрів Туманного Альбіону до співпраці на виробництвах кераміки в Іспанії.

Про це свідчить низка виробів таких підприємств, як Мануфактура Алкора, Фарфорова фабрика Буен Ретиро і Керамічний завод Ля Картуха-Пікман. Варто зазначити, що на твори фарфору-фаянсу згаданих осередків безпосередньо вплинула культура формотворення, декорування і технології англійських виробництв, зокрема Челсі, Лонгтон-гола, Веджвуда і Стаффордшира. У цьому регіоні тонка кераміка відзначалася й апелюванням до стилістики посуду й аксесуарів французьких й італійських виробництв, здебільшого Сен-Клу і Каподимонте.

Література

1. Andalusian Archives. La Cartuja Ceramics: A Tour of the Pickman Museum's historic collection // Archivo Histórico Provincial de Sevilla. URL: <https://artsandculture.google.com/exhibit/la-cartuja-ceramics/iQJiPn1L-BULJg> (access date 16.10.2023).
2. Bates L. DAACS Cataloging Manual: Ceramic Pattern Appendix. 2014. 42 p. URL: https://www.daacs.org/wp-content/uploads/2014/09/Ceramic_PatternAppendix.pdf (access date 16.10.2023).
3. Cushion J. P., Honey W. B. Handbook of Pottery and Porcelain Marks. Faber & Faber, 1996. 310 p.
4. Gomez E. Longton Connection: Pickman and Seville // Staffordshire Potteries. 05.06.2014. URL: <https://staffordshirepotteries.wordpress.com/2014/06/05/pickman-and-seville/> (access date 16.10.2023).
5. Montoto L. Carlos Pickman, el primer emprendedor moderno de Sevilla // ABC de Sevilla. 05.04.2021. URL: https://www.abc.es/sevilla/economia/sevi-carlos-pickman-primer-emprendedor-moderno-sevilla-202104050853_noticia.html (access date 09.10.2023).
6. Porcelana y cerámica: Características generales: Porcelana del Buen Retiro // Centro Virtual Cervantes. URL: https://cvc.cervantes.es/ACTCULT/patrimonio/ceramica/buen_retiro/caracteristicas_generales.htm (access date 09.10.2023).
7. Tatlock R. R. Spanish Art — An Introductory Review of Architecture, Painting, Sculpture, Textiles, Ceramics, Woodwork, Metalwork. Swinburne Press, 2011. 384 p.

References

1. Andalusian Archives. (n.d.). La Cartuja Ceramics: A Tour of the Pickman Museum's historic collection. *Archivo Histórico Provincial de Sevilla*. Retrieved from <https://artsandculture.google.com/exhibit/la-cartuja-ceramics/iQJiPn1L-BULJg>
2. Bates, L. (2014). *DAACS Cataloging Manual: Ceramic Pattern Appendix*. Retrieved from <https://www.daacs.org/>

3. Cushion, J. P. & Honey, W. B. (1996). *Handbook of Pottery and Porcelain Marks*. Faber & Faber.
4. Gomez, E. (2014, June 5). Longton Connection: Pickman and Seville. *Staffordshire Potteries*. Retrieved from <https://staffordshirepotteries.wordpress.com/2014/06/05/pickman-and-seville/>
5. Montoto, L. (2021, April 5). Carlos Pickman, el primer emprendedor moderno de Sevilla [Carlos Pickman, Seville's First Modern Entrepreneur]. *ABC de Sevilla*. Retrieved from https://www.abc.es/sevilla/economia/sevi-carlos-pickman-primer-emprendedor-moderno-sevilla-202104050853_noticia.html [in Spanish].
6. Porcelana y cerámica: Características generales: Porcelana del Buen Retiro (n.d.) [Porcelain and Ceramics: General Characteristics: Porcelain From Buen Retiro]. *Centro Virtual Cervantes*. Retrieved from https://cvc.cervantes.es/ACTCULT/patrimonio/ceramica/buen_retiro/caracteristicas_generales.htm [in Spanish].
7. Tatlock, R. R. (2011). *Spanish Art — An Introductory Review of Architecture, Painting, Sculpture, Textiles, Ceramics, Woodwork, Metalwork*. Swinburne Press.